Türk Dili

SAYI 397 / OCAK 1985

ŞEM'Î ŞEM'ULLÂH

Doç. Dr. İsmail Ünver

Edebiyat tarihimizde ve edebiyat tarihimize kaynak olan eserlerde iki Şem'î'den söz edilmektedir. Bunlardan biri XVI. yüzyıl şairlerinden Pirizenli Şem'î, öbürü 1772-1834 yılları arasında yaşayan Konyalı Şem'î'dir.

"Türk mesneviciliği üzerinde Nizâmî etkisi" konusunda sürdürmekte olduğumuz çalışmalarda, İran edebiyatının önemli birçok eserini ve *Mesnevî*yi şerh eden Şem'î'nin hayatı hakkında biribirine uymayan bilgilerle karşılaştık.

Yazımızda XVI. yüzyıl başlarında hayatta olduğu bilinen Pirizrenli şair Şem'î ile III. Murad - III. Mehmed dönemlerinde birçok Farsça eseri şerh etmiş "şârih" Şem'î'nin aynı kişi olmadığını göstermeye çalışacağız.[1]

Sehî Beg'in rahmetle andığı[2], Latîfî'nin "bu devr içinde fevt oldı"[3] sözleriyle öldüğünü bildirdiği Şem'î, Pirizrenli Şem'î'dir. Latîfî bu şairin Mesîhî (öl. 1512) ile arkadaş olduğunu gösterebilecek bir olayla, bu olay üzerine zamanın şairlerinden birinin yazdığı dörtlüğü de vermektedir.[4] Her iki tezkireci, Pirizrenli Şem'î'nin Şeyh Vefâ dervişlerinden olduğunu da bildirirler.

Âşık Çelebi'nin Pirizrenli Şem'î'nin ölümüyle ilgili olarak anlattığı olay, sonraki tezkireciler tarafından tekrarlanmıştır.[5]

Aynı şairden söz eden Riyâzî[6] ve Kaf - zâde Fâizî[7] Edirneli Nazmî'nin :

"Meskenün nûr ide Şem'î ol Ahad "(= H. 936/M. 1529-30) mısraıyla Pirizrenli Şem'î'nin ölümüne tarih düşürdüğünü bildirirler. Bu tarih, daha önceki tezkirelerde Şem'î hakkında verilen bilgilere de uygun düşmektedir.

---

[1] Şem'i'nin eserleri hakkında başka bir yazımızda bilgi sunacağız.

[2] Sehî, *Heşt - behişt* (yazılışı : 1538), İstanbul 1325, s. 108-109.

[3] Latîfî, *Tezkiretü'ş - şu'arâ* (yazılışı : 1546), İstanbul 1314, s. 210-212.

[4] Aynı olay ve bu olay üzerine yazılmış dörtlük *Künhü'l - ahbâr* (Âlî, TTK. Yazma no. 546, yk. 406 a - 406 b)'da da vardır.

[5] Âşık Çelebi, *Meşâ'irü'ş - şu'arâ* (yazılışı: 1566), M. Owens, London 1971, yk. 251 b; Hasan Çelebi, *Tezkiretü'ş - şu'arâ* (yazılışı : 1585) İ. Kutluk, TTK., Ankara 1978, C. I, s. 524-526; Beyânî, *Tezkiretü'ş - şu'arâ*, Millet Ktp. Ali Emîrî 757, yk. 48 b.

[6] Riyâzî, *Riyâzü'ş - şu'arâ* (yazılışı : 1609), Millet Ktp. Ali Emîrî 765, yk. 80 a-80 b.

[7] Kaf - zâde Fâizî, *Zübdetü'l - eş'âr* (yazılışı : 1620), Millet Ktp. Ali Emîrî 1325, yk. 63 a.

Böylece, H. 936/M. 1529-30 yılında ölen Pirizrenli Şem'î'nin III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) dönemlerinde eserler veren Şem'î ile aynı kişi olamayacağı açıklık kazanmış oluyor.

Ancak, Esrâr Dede'nin[8] her ikisi de Mevlevî olan Şem'îleri aynı kişi sanarak, hayatı daha önceki tezkirelerde anlatılan Pirizrenli Şem'î ile *Mesnevî*yi şerh eden Şem'î'yi aynı kişi olarak göstermesi, daha sonraki yazarların bu yanlışı sürdürmelerine sebep olmuştur.

Ali Enver de, Pirizrenli Şem'î hakkında verilen bilgileri, *Mesnevî* şarihi Şem'î'nin hayat hikâyesi olarak yazmıştır.[9]

Bursalı Mehmet Tahir, görebildiği Şem'î şerhlerinin adlarını vermekle birlikte, aynı başlık altında Pirizrenli Şem'î'nin hayatını anlatmakta, onun tezkirelerdeki şiirlerinden örnekler vermektedir. Yalnız, burada Şem'î'nin ölüm tarihi H. 1000/M. 1591-92 olarak gösterilmiştir.[10]

Abdülbakî Gölpınarlı, Şem'î'nin şerhlerini okuduğu, hatta eleştirdiği halde, Âşık Çelebi ve Hasan Çelebi tezkirelerinde anlatılan Pirizrenli Şem'î'nin başka bir kişi olduğunu söylememiştir.[11]

Bu yanlış tutum, F. Edhem Karatay'ın hazırladığı katalogda da sürmüştür.[12] *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğ*unda ise Şem'î'nin ölüm tarihi H. 1092/M. 1681 olarak gösterilmiştir.[13]

Ali Nihad Tarlan, şair Şem'î'nin şiirlerini yayımlarken, büyük bir isabetle, yalnız Pirizrenli Şem'î'yi göz önünde tutmuş, tezkirelerdeki bilgileri yalnız bu açıdan değerlendirmiştir.[14]

Şem'î Şem'ullâh hakkındaki doğru bilgeleri Atâyî'nin *Şakâyık Zeyl*inde buluyoruz.[15] Atâyî, onun yeterli bir öğrenim gördükten sonra tasavvufta karar kıldığını; dünyadan el etek çekip, hayatını öğretmenlikle, özellikle önemli kişilerin hizmetinde bulunanları yetiştirerek geçirdiğini; yaklaşık H. 1000/1591-92 yılında öldüğünü; *Mesnevî*yi, *Hâfız Divânı*nı, *Gülistân* ve *Bûstân*ı şerh ettiğini bildirmektedir.

---

[8] Esrâr Dede, *Tezkire-i Şu'arâ-yı Mevleviyye* (yazılışı : 1796), Süleymaniye Ktp. Hâlet Ef. 109, yk. 57 b-58 a. Nazmî'nin düşürdüğü ölüm tarihinin yanlış olduğu sayfa kenarına yazılmış olmakla birlikte, iki Şem'î'nin ayrı kişiler olabileceği hiç düşünülmemiştir.

[9] Ali Enver, *Semâ' - hâne-i Edeb*, İstanbul 1309, s. 110-112.

[10] Mehmed Tahir, *Osmanlı Mü'ellifleri*, İstanbul 1333, C. II, s. 258.

[11] Abdülbakî Gölpınarlı, *Mevlânâdan Sonra Mevlevîlik*, İstanbul 1953, s. 142-143.

[12] F. Edhem Karatay, *Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi Türkçe Yazmalar Kataloğu*, İstanbul 1961, C. II, s. 74.

[13] *Türkiye Yazmaları Toplu Kataloğu*, T.C. Kültür Bakanlığı Kütüphaneler Genel Müdürlüğü Yayını, Ankara 1980, C. II, s. 247

[14] Ali Nihad Tarlan, *Şiir Mecmualarında XVI. ve XVII. asır Dîvân Şiiiri*, İstanbul 1948, Seri 1, Fasikül 2, s. 61-63.

[15] Nev'î - zâde Atâyî, *Hadâ'iku'l - hakâyık fî tekmileti'ş - şakâyık* (yazılışı : 1634-35), İstanbul 1268, C. I, s. 332.

*Keşfü'z - zunûn*da Şem'î ve şerhleri hakkında verilen bilgiler de gerçeği yansıtmaktadır : Kâtib Çelebi Şem'î'nin *Mesnevî*[16], *Mantıku't - tayr*[17], *Tuhfetü'l - ahrâr*[18] ve *Subhatü'l - ebrâr*[19] şerhlerinden söz ediyor. *Mesnevî* şerhinden söz ederken, Şem'î'nin ölüm tarihini "ba'de'l-elf (= binden sonra)" olarak veren yazar, *Subhatü'l - ebrâr* şerhinin de H. 1009/M. 1600 yılında tamamlandığını haber veriyor.

Biz burada, Şem'î'nin hayatı hakkında birkaç eserinden edinebildiğimiz bilgileri sunmaya çalışacağız. Yazarın bütün eserleri üzerinde yapılacak daha geniş incelemelerle, bu bilgilerin artacağını belirtmek isteriz.

Şem'î Şem'ullâh'ın ölüm yılı bilinmiyor. Ancak, araştırmalarımız sırasında, son eseri olduğunu sandığımız *Mahzenü'l - esrâr Şerhi*ni H. 1011/M. 1062-3 yılında bitirdiğini gördük.[20] Şem'î, bu şerhinde yaşlılıktan yakınıp, güçsüz olduğunu söylediğine göre[21], ölümü yukarıdaki tarihe yakın olmalıdır.

Onun nereli olduğu, soyu ve doğum tarihi de bilinmiyor. Eserleri üzerinde yaptığımız incelemede, Şem'î'nin Pirizrenli olduğunu gösteren en küçük bir bilgi yoktur. Yukarıda da belirtmeye çalıştığımız gibi, onu Pirizrenli olarak tanıtanlar yanılmıştır. Aslında, onun yaşadığı yıllarda yazılmış tezkirelerde[22], yalnız şair Şem'î'den söz edilmesi, şerhleriyle tanınmış başka bir Şem'î'ye yer verilmemesi, bu Şem'î'nin şair olmadığını gösterir.

Şem'î'nin baba adı, *Mesnevî* şerhlerinden birinin sonunda "Abdullâh" olarak anılmıştır.[23] İncelediğimiz başka yazmalarda böyle bir kayıtla karşılaşmadık. Adının "Şem'ullâh" olduğunu bazı şerhlerinin başında ve sonunda görebiliyoruz. Adının *Topkapı Sarayı Müzesi Kataloğu*nda Mustafa Şem'î, *Mevlânâ Bibliyografyası*nda ise, Şem'î Mustafa Çelebi bin Muhammed olarak anılmasının neye dayandığını anlayamadık.[24]

Eserlerini sunduğu kişiler arasında padişahlar, vezirler ve saraya yakın kişiler bulunduğuna bakılırsa, Şem'î III. Murad (1574-1595) ve III. Mehmed (1595-1603) dönemlerinin önde gelen bir yazarıdır. Önemli kişile-

---

[16] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z - zunûn*, İst. 1943, C. II, s. 1587.

[17] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z - zunûn*, İst. 1943, C. II, s. 1864.

[18] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z - zunûn*, İst. 1941, C. I, s. 361.

[19] Kâtib Çelebi, *Keşfü'z - zunûn*, İst. 1943, C. II, s. 975.

[20] Şem'î, *Şerh-i Mahzenü'l - esrâr*, Süleymaniye Ktp., Reşid Ef. 821, yk. 272 b.

[21] Aynı eser, aynı yazma, yk. 149 b.

[22] Tezkirelerini 1585-1609 yılları arasında tamamlayan Hasan Çelebi, Beyânî ve Riyâzî' nin şarih Şem'î'yi tanımamaları pek zayıf bir ihtimaldir.

[23] Abdülbakî Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1972, C. III, s. 405.

[24] F. Edhem Karatay, aynı eser, C. II, s. 74; *Mevlânâ Bibliyografyası* 2, M. Önder, İ. Binark, N. Sefercioğlu, T. İş Bankası Yayını, Ankara 1974, s. 179; bu eserlerin etkisiyle, biz de bu adı "Şem'î Mustafa" olarak kullanmıştık (bk. Türk Ansiklopedisi : "Şem'î Mustafa").

rin yakınlarına öğretmen olan Şem'î'nin, ilk eserlerini yardımlarını gördüğü kişilere sunarak sarayın dikkatini çektiği düşünülebilir. Nitekim, yazılış tarihi bilinen eserlerinden ilki olan *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız* (H. 981/M. 1573), o zamanda cömertliği ile tanınmış, "Ahmed adlı Ferîdûn lakaplı" bir kişinin isteği üzerine yazılmıştır.[25]

Yazıldıkları tarihi bulamadığımız *Gülistân* ve *Bûstân* şerhlerinin de bu dönemde kaleme alındığını sanıyoruz. Şem'î *Şerh-i Gülistân*ı bir zamanlar kendisinden Farsça öğrenen, sonradan saray kâtibi olan Muhammed Çelebi'nin isteği üzerine yazdığını bildiriyor.[26]

Şem'î, H. 982/1574 yılında tamamladığı *Dîvân-ı Şâhî* şerhini ise "ser çâvuş-zâdegândan, iyiliklerini gördüğü, Ahmed bin Muhammed adına hazırlamıştır.[27]

Daha sonra Sokullu Mehmed Paşa (öl. 1579) adına *Bahâristân*ı şerheden Şem'î[28], gittikçe saraya yaklaşmaktadır. O, H. 986/M. 1578 yılında "hâk-i pây-i kîmyâ - hasletlerine yüz sürmeğe vesîle..... ve ..... vâsıta" olur umuduyla, III. Murad adına *Tuhfetü'l - âşıkîn* adlı tasavvufî eserini yazmıştır.[29] III. Murad'ın yakınlarından Zeyrek Ağa'ya sunulan *Sa'âdet-nâme* veya *Şerh-i Pend-i Attâr* da bu yıllarda tamamlanmış olabilir.[30]

Nihayet, Şem'î'ye sarayın kapıları açılıyor. Nitekim *Sevâkıbu'l - menâkıb*ı Türkçeye çeviren Derviş Mahmûd'un, çeviriye başladığını III. Murad'a bildiren, çevirinin bitirilmesi konusunda padişahın emrini Derviş Mahmûd'a ulaştıran kişi Şem'î'dir.[31]

Silahdar Hasan Ağa'nın aracılığıyla, III. Murad tarafından *Mesnevî* şerhine görevlendirilen Şem'î, H. 995/M. 1586-87 yılında başlayarak, ilk beş cildin şerhini H. 1001/M. 1592-3 yılına kadar tamamlamıştır.[32] VI. cildin şerhine başladığı sırada, III. Murad'ın ölümü (1595) üzerine bir süre şerhe ara veren Şem'î, son cildin başına da III. Mehmed'in adını koyarak şerhi sona erdirmiştir. Anlaşıldığına göre Şem'î, VI. cildin şerhine başlamak için, uzunca bir süre III. Mehmed'in emrini beklemiştir. Bu bekleyiş yedi yıl sürmüş, kapı ağası Gazanfer Ağa'nın aracılığıyla şerh görevi yine Şem'î'ye verilmiştir.[33] O, *Mahzenü'l - esrâr* şerhinde bir sıra-

---

[25] Şem'î, *Şerh-i Dîvân-ı Hâfız*, Süleymaniye Ktp. Kadı - zâde Mehmed Ef. 403 (bu nüsha Şem'î hattıyladır), yk. 1 b-2 a.

[26] Şem'î, *Şerh-i Gülistân*, TDK. Ktp. yazma A. 153, yk. 2a.

[27] Şem'î, *Şerh-i Dîvân-ı Şâhî*, Süleymaniye Ktp. Lala İsmail 527, yk. Ib-2a.

[28] Şem'î, *Şerh-i Bahâristân*, Süleymaniye Ktp. Halet Ef. 713, yk. 2a-3a.

[29] Şem'î, *Tuhfetü'l - âşıkîn*, Süleymaniye Ktp. Şehid Ali Paşa 1135, yk. 3b-4b.

[30] Şem'î, *Sa'âdet - nâme* veya *Şerh-i Pend-i Attâr*, Süleymaniye Ktp., Kadı-zâde Mehmed Ef. 400, yk. 2a-4a.

[31] Abdülbakî Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1971, C. II, s. 223.

[32] Şem'î, *Şerh-i Mesnevî*, Süleymaniye Ktp. Dârülmesnevî, C. I-VI, 201-206.

[33] Abdülbakî Gölpınarlı, *Mevlânâ Müzesi Yazmalar Kataloğu*, Ankara 1971, C. II, s. 133,

sını getirip, Mesnevî şerhinin son cildine neden başlamadığını şöyle açıklıyor : "Merhûm Sa'düddîn Müftî..... bu hakîre *Mesnevî-i Şerîf* şerhi mukâbelesinde vazîfe ta'yîn olunmak mukarrer oldukda men'ine küllî sa'y u ihtimâm eyledi. Lâkin pâdişâh-ı âlem - penâh hazretlerinün eşref-i sâhibü'l - hayrât ve sa'âdet-i dâreyn sâhibi kapu ağası Gazanfer Ağa hazretlerinden Hak..... râzî olsun..... ki bu efkarü'l - verâ Şem'î-i za'îfün seksen akçe vazîfesine ve vazîfesünün hatt-ı humâyûn-ı sa'âdet - makrûn ile asl-ı vakfa ilhâk olunmasına o sebep oldı. Bunlardan gayrı bisyâr ihsânını görmişüm". [34]

Şem'î, III. Mehmed'in vezirlerinden, Sokullu'nun büyük oğlu Hasan Paşa (öl. 1602) için H. 1006/M. 1597 yılında *Tuhfetü'l - ahrâr*ı şerh ederek [35] sarayla ilişkisini sürdürmüştür. Burada çiçeğin akçeye benzediğini anlatırken : "Lâkin bu zamânda tama' - kâr ve hâ'in mütevellîlerden bu hakîre virilen akçenün ki ekseri sikkesüzdür, bu akçelere şükûfenün ziyâde müşâbeheti var idügi ashâb-ı nazara ziyâde rûşendür. Hudâ-yı azze ve celle cemî'isini kahr u helâk eylesün, tâ ki Müselmânlar anlarun cefâsından halâs olalar" diyerek, mütevellilerden ve kendisine verilen sikkesiz paralardan yakınması, dönemin iktisadî durumuna ayna tutmaktadır. [36]

Devlet büyükleri arasında Şem'î'yi en çok kollayan Gazanfer Ağa olmuştur. Başta tarihçi Mustafa Âlî olmak üzere [37], birçok şair ve yazarı koruyan Gazanfer Ağa'ya içtenlikle bağlı olduğu anlaşılan Şem'î, son iki şerhini onun adına hazırlamıştır. Bunlardan biri *Subhatü'l - ebrâr* şerhidir.

Şem'î, H. 1009/M. 1600 yılında bitirdiği bu şerhin başında : "..... Gazanfer Ağa'dur ki Sultân Murâd Han..... hazretlerinün hilâfet ve saltanatı devrinde kapu ağası ve odabaşı idi ve..... Sultân Muhammed Han hazretlerinün..... hilâfet ve saltanatı zamânında hem bu iki şerîf mansıb..... ol sâhib - sa'âdete müfevvezdür" [38] diyerek onu övüyor.

Onun bilinen son şerhi, H. 1011/M. 1602-3 yılında tamamlayarak, yine Gazanfer Ağa'ya sunduğu *Mahzenü'l - esrâr* şerhidir. [39] Bu eserinde Şem'î, Nizâmî ve *Mahzenü'l - esrâr*la ilgili bilgiler de vermektedir. [40] O, bu şerhte sırasını getirerek yaşadığı toplumun aksayan yönlerini de eleş-

---

[34] Şem'î, *Şerh-i Mahzenü'l - esrâr*, Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. 821, yk. 248b. Bu parçada adı geçen Sa'düddîn Müftî, Şeyhülislâm Hoca Sa'düddin Ef. (öl. 1599)'dir.

[35] Şem'î, *Şerh-i Tuhfetü'l - ahrâr*, Süleymaniye Ktp. Hacı Mahmud Ef. 5171, yk. 2b.

[36] Şem'î, aynı eser, aynı yazma, yk. 21a.

[37] Gelibolulu Mustafa Âlî, *Menâkıb-ı Hünerverân*, İbnülemin Mahmud Kemâl, İstanbul 1926, s. 12, 27, 58, 66, 69, 85, 125-127; Gazanfer Ağa, Yahya Kemâl'in "Hayâlî Söyleniş" adlı şiirine de konu olmuştur. Bk. *Kendi Gök Kubbemiz*, İstanbul 1963, 2. bs. s. 169.

[38] Şem'î, *Şerh-i Subhatü'l - ebrâr*, Süleymaniye Ktp. Fatih 3960 (bu yazma Şem'î hattıyladır), yk. 3a.

[39] Şem'î, *Şerh-i Mahzenü'l - esrâr*, Süleymaniye Ktp. Reşid Ef. 821.

[40] Aynı eser, aynı yazma, yk. 49b, 60b.

tirmektedir. Özellikle, bilgi ve hünerden yoksun oldukları halde, hüner sahiplerini kıskanan, onları çekiştiren kişilerden[41]; durumlarına uygun düşmediği halde, devlet sahiplerinin kapılarından, sofralarından uzak durmayan şeyh ve mürşit kılıklı kimselerden[42]; şehvet - perestlerden[43] ve dinin yasaklarını umursamadan gece gündüz şarap içenlerden[44] yakınır.

Şerhleriyle tanınan Şem'î Şem'ullâh hakkında eserlerinden edinebildiğimiz bilgiler bunlardır. Bu bilgiler Atâyî ile Kâtib Çelebi'den öğrendiklerimize katıldığında, şerhleriyle tanınan Şem'î'nin, Pirizrenli şair Şem'î'den ayrı bir yazar olduğu ve ikisinin ölüm tarihleri arasında en azından yetmiş beş yıl bulunduğu ortaya çıkıyor. Yazımızın edebiyat tarihlerimizde ve kataloglarımızda görülen yanlışların düzeltilmesine yardımcı olacağı inancındayız.

---

[41] Aynı eser, aynı yazma, yk. 265a.
[42] Aynı eser, aynı yazma, yk. 153a.
[43] Aynı eser, aynı yazma, yk. 191a.
[44] Aynı eser, aynı yazma, yk. 219a.